

K i t a p T a n ı t ı m ı

Türkiye’de Toplumsal Sınıflar Üzerine Dört Kitap

Faruk Ataay

K. Boratav,

1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm

K. Boratav,

İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri

H. Ansal – S. Küçükçifçi – Ö. Onaran – B. Z. Orbay,

Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik

M. Sönmez,

Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü

Neoliberal politikaların egemen olduğu son yirmi yılda toplumsal ilişkilerde önemli değişimler yaşandığını savlayan pek çok görüş ileri sürüldü. “Kapitalizm sonrası”, “endüstri toplumu sonrası” ya da “modernlik sonrası” bir döneme girildiğini iddia edenler olduğu gibi, tarihin sonunu ilan edenler de çıktı. Toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesine dönük bu spekülative dönüşüm savları, düşünce hayatında neredeyse tartışmasız bir egemenlik kurdu. Buna karşılık, yaşanan dönüşümleri kapitalist gelişmenin yeni bir evresi olarak görenlerin sesi daha az duyulur oldu. (Belki yalnızca bu durumu bile, son yirmi yılda sınıfsal güç dengelerinde yaşanan dönüşümlerin düşünce hayatındaki görünümünden biri olarak ele almak olanaklıdır). Köklü toplumsal dönüşümlerin yaşandığına ilişkin görüşlerin egemenlik kurduğu bir dönemde, toplumsal ilişkilerde yaşanan dönüşümlerin gerçekte ne anlama geldiğinin ortaya konmasına dönük ciddi bilimsel çalışmalar ise çok sınırlı kaldı. Düşünce hayatına damgasını vuran bu gelişmeler, ülkenin sınıf ilişkilerini bütünsel olarak görmeye olanak sağlayan az sayıda araştırmaya sahip olmanın da temelinde yatıyor. Gerçekten de günümüzde ülke-

nin sınıf ilişkilerini, toplumsal dönüşümün dinamiklerini anlama perspektifiyle araştıran çok az çalışma bulunuyor. Burada bunlardan dördü kısaca tanıtılmaya çalışılacak.

Korkut Boratav'ın 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm (1991) adlı çalışması, temelde, kriz ve yeniden yapılanma yılları olan 1977-1990 dönemini sınıf dinamikleri açısından incelemeyi amaçlıyor. Boratav'ın kitabı toplumsal sınıflar konusunda kuramsal bir tartışmayla başlıyor. Amerikan toplumbilim geleneğinin toplumsal sınıfları esas olarak "farklılaşma" temelinde ele alan ve sınıf farklılıklarını "eşitsizlik" sorunu çerçevesinde değerlendiren yaklaşımını eleştiren Boratav, görüşlerini tarihsel maddeci yaklaşım doğrultusunda geliştiriyor. Bu çerçevede, sınıf farklılıklarını "eşitsizlik" değil "sömürü" sorunsalı içinde ortaya koyan Boratav, artığa el koymanın her belirli biçim ve mekanizmasının "belirli bir toplumsal sınıflar ikiliği" yarattığını ve her sınıfın diyalektik karşıtıyla ilişkisi içinde tanımlanabileceğini belirtiyor. Boratav, belli bir sınıf yapısının belirli üretim ilişkilerinden türediğini ve çeşitli üretim ilişkilerinin dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artı-ürüne el koymanın farklı mekanizmaları ile tanımlanabileceğini belirttikten sonra, "toplumsal sınıf"larla "toplumsal grup ve tabakaları" ayırt etmeye girişiyor. Boratav'a göre, artığa "temel (asli) bölüşüm ilişkileri" çerçevesinde el konmasından doğan toplumsal sınıflardan farklı olarak, toplumsal grup ve tabakalar temel bölüşüm ilişkileri içinde el konan artığın piyasa içi ve piyasa dışı mekanizmalarla yeniden paylaşılması/aktarılması süreçlerinden doğan "ikincil (talî) bölüşüm ilişkileri" çerçevesinde tanımlanabilir. İkincil bölüşüm ilişkileri, artığın egemen sınıfların alt grupları (sınai-tarımsal, mali, ticari sermayeler ve rantiyeler) arasında yeniden paylaşılması süreçlerinin de temelini oluşturur.

Boratav bundan sonra, Türkiye'nin de dahil olduğu az gelişmiş ülkelerin günümüzdeki sınıf yapısı ve toplumsal tabakalaşması ile bölüşüm ilişkilerini yansıtan bir şema oluşturmaya girişiyor. Az gelişmiş ülke oluşumlarının kapitalist ve yarı-feodal üretim ilişkileri ile basit meta üretime dayandığını kaydeden Boratav, kapitalist üretim ilişkilerinin işçi sınıfı ve burjuvazi arasında, yarı-feodal üretim ilişkilerinin ortakçı/kiracı köylü ve toprak ağası arasında, basit meta üretiminin de köylü ile tüccar arasında karşıtlıklar oluşturduğunu belirtiyor (*bkz. Tablo 1*). Boratav'ın modelinde serbest meslek sahipleri, bürokrasi ve kentsel marjinaler de "ara tabakalar" olarak ele alı-

nıyor (*bkz. Tablo 2*). Boratav, 1980’li yıllara kadar sosyal bilimcileri uzun süre meşgul etmiş olan üretim tarzı tartışmalarında ulaştığı netlikleri de içeren bu modeliyle, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerdeki sınıf karşıtlıklarının nasıl çözümleneceğine ilişkin tartışmalarda önemli bir taraf oluyor.

Türkiye’de Bölüşüm İlişkilerinin Sınıfsal Çerçevesi

Tablo 1: Temel Bölüşüm İlişkileri

Kaynak: Boratav, 1991: 29.

Üretim İlişkileri	Toplumsal Sınıflar	Mekanizmalar	Göstergeler	Ek Saptamalar
Kapitalist	İşçi sınıfı ve burjuvazi	İşgücü piyasası; bu piyasanın kurumsal düzenlenmesi	Ücret / k. değer oranı; reel ücretler/ emek verimi ilişkisi	Özel/kamusal sektör; kapitalist çiftçi ayrımları
Basit meta üretimi	Köylü ve tüccar	Tarimsal ürün ve girdi piyasaları; destek politikaları	İç ticaret hadleri; ticari marjlar	Tefecilik ve mali sermaye; kamu kredi destekleri
Yarı-feodal	Ortakçı/kiracı köylü ve toprak ağası	Toprak kiralama süreçleri; piyasa dışı bağımlılıklar	Toprak kirası / tarımsal k. değer; dönüm başına reel kira	Yarı-feodal olmayan kiracılık türleri hariç

Tablo 2: İkincil Bölüşüm İlişkileri

Kaynak: Boratav, 1991: 29.

Sosyal Grup / Tabakalar	İkincil Bölüşüme İlişkin Mekanizmalar ve Kategoriler
Sanayi sermayesi, kapitalist çiftçilik	Nihai ürün ile maliyet öğeleri arasındaki görelî fiyatlar, bunları etkileyen politikalar; fiyat dışı sübvansiyon / teşvikler; dolaysız vergiler; kredi faizleri
Ticari sermaye	Ticari marjlar / bu marjları yansıtan görelî fiyatlar ve ilgili politikalar; dolaysız vergiler; teşvikler; kredi faizleri; dış ticaret teşvik ve sübvansiyonları; döviz kuru
Mali sermaye	Finansal aktif ve pasiflerin getiri / maliyet oranları arasındaki görelî marjlar (çeşitli faiz oranları); mali sistemin kurumsal parametreleri; dolaysız vergiler; mali işlemlerle ilgili vergiler
Rantiyeler (tarım dışı)	Gayrimenkul fiyatları ve kiralari; mevduat, döviz, altın ve menkul sermaye üzerindeki nominal ve reel getiri hadleri; rant türü gelirler üzerindeki vergiler
Profesyonel gruplar	Uzmanlaşmış / nitelikli hizmet piyasaları; giriş güçlüklerine bağlı kıtlık rantları
Bürokrasi	Memur maaşları; maaş dışı reel gelir türleri
Esnaf-zanaatkar’	Küçük meta üretimi ve ticari sermayeyi etkileyen değişkenler ve süreçler
‘Marjinal’ nüfus	Belirsiz; yer yer ‘esnaf / zanaatkar’la benzerlik

Boratav, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı az gelişmiş ülkelerin günümüzdeki sınıfsal karşıtlıklarını ve toplumsal tabakalaşmasını ortaya koyan kategorileri tanımladıktan sonra, bir yandan bölüşüm ilişkilerindeki dönüşümleri nicel verilere dayalı olarak incelemeye girişirken, diğer yandan da sınıf ilişkilerinin toplumsal, siyasal ve ideolojik boyutları üzerine analizlerini geliştiriyor. Boratav'ın kitabının ikinci bölümünde, bölüşüm ilişkilerinde 1980'li yıllarda ortaya çıkan dönüşümler incelendikten sonra, sermaye içi ilişkiler üzerinde de duruluyor. Bu bölümün en önemli katkılarından biri de bölüşüm ilişkilerindeki dönüşümlerin nicel verilere dayalı olarak incelenmiş olması.

Kitabın üçüncü bölümü burjuvazi ile devlet arasındaki ilişkilerin analizine ayrılmış. Burada sermaye içi ayrımlar, devletin sınıf karakteri gibi sorunlarla ilgili kuramsal bir tartışma yürütüldükten sonra Türkiye'de burjuvazinin özellikleri ve devletle ilişkileri inceleniyor. Boratav, bu bölümde pek az denenen bir işe girişerek devlet, bürokrasi ve siyasal iktidara ilişkin önemli maddeci analizler geliştiriyor.

Kitabın son bölümü ise, işçi sınıfı ve köylülük üzerine toplumsal, siyasal ve ideolojik incelemelere ayrılmış. Sınıflar arasındaki ilişkilerin yalnızca "ekonomik" ilişkiler alanında kalınarak analiz edilemeyeceğini gösteren Boratav, bu bölümde sınıf ilişkilerindeki dönüşümler konusunda bütünlüklü bir analiz geliştirmeye girişiyor.

Boratav'ın *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* başlıklı kitabı, 1980 sonrası dönemde sınıf ilişkilerinde gerçekleşen dönüşümleri ekonomik, toplumsal, siyasal ve ideolojik boyutları ile ele alan en önemli çalışma olma özelliğini günümüzde de koruyor. Kitap, gerek karmaşık kuramsal sorunları açıklıkla ele alması, gerek somut toplumsal analizlerini güçlü bir kuramsal çerçeveye dayandırması, gerekse yer yer giriştiği polemiklerle ilgiye değer bir çalışma.

Korkut Boratav'ın bir başka önemli çalışması ise *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* (1995a) başlığını taşıyor. Boratav bu kitabında, yukarıda ele alınan çalışmasında ortaya konan sorunları bu kez alan araştırmaları yoluyla inceliyor. Boratav'ın bu kitabı, önceki kitabında "makro" düzeyde ele alınan bölüşüm sorunlarına bu kez "mikro" düzeyde yeni boyutlar kazandırmaya girişiyor.

Boratav bu çalışmanın amacını, 1980 sonrası dönemde sermaye sınıfları lehinde çok ciddi dönüşümler gerçekleştirilen

bölüşüm ilişkilerinin, emekçi sınıfların gündelik hayatında ne tür etkiler yarattığının ortaya çıkarılması olarak belirliyor. Kitap, siyasal iktidarların bilinçli bir yönelişi sonucunda benimsenen neo-liberal politikaların emekçi sınıfların gündelik hayatına nasıl yansıdığı, refah düzeyine nasıl etki ettiği, tüketim ve tasarruf biçimlerini nasıl etkilediği, ne tür savunma ve uyum mekanizmaları geliştirildiği gibi sorulara yanıt arıyor.

Boratav’ın çalışmasının en ilginç bölümlerinden biri de emekçi sınıfların ideolojik ve siyasal tavırlarının incelendiği beşinci bölüm. Burada, emek aleyhine bölüşüm politikalarının emekçi sınıflarca nasıl anlamlandırıldığı, neoliberal ideolojinin emekçi sınıflara ne ölçüde nüfuz ettiği, farklı sınıfların neoliberal politikaları destekleyen ve çeşitli ölçülerde eleştirir görünen partilere yönelik toplumsal desteğinin nasıl farklılaştığı gibi sorular yanıtlanmaya çalışılıyor.

Kitap temelde İstanbul ve Anadolu köylerinde yapılan anketlere dayanmakla beraber, Boratav sağlam kuramsal çerçevesi ve güçlü analizleriyle kitabın bir tablolar yığınınna dönüşmesi tuzağına düşmüyor. Araştırmancının güçlü kuramsal arkaplanının anketin hazırlanmasından tabloların oluşturulmasına ve değerlendirmesine kadar bütün bir araştırmaya ve kitaba damgasını vurduğu hemen göze çarpıyor. Boratav böylece yeni kuşak araştırmacılar için de bir alan araştırmasının nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda örnek bir çalışma ortaya çıkarmış oluyor. Boratav’ın *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri* başlıklı kitabı Türkiye’de 1980 sonrasında sınıf ilişkilerindeki dönüşümleri anlamaya çalışanlar için en önemli kaynaklardan birini oluşturuyor.

Burada ele alacağımız bir başka önemli çalışma Hacer Ansal, Suat Küçükçifçi, Özlem Onaran ve Benan Zeki Orbay’ın *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik* (2000) başlıklı ortak kitabı. Bu çalışmanın en önemli özelliklerinden biri Türkiye’nin istihdam yapısının ve çalışan sınıfın temel özelliklerinin DİE verilerinden yararlanılarak ayrıntılı olarak ortaya konması. Kitabın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri çalışan sınıfın, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, kır-kent, istihdam biçimi, ücretler, verimlilik, sektörel dağılım ve özellikler, işyeri büyüklüğü, kamu sektörü-özel sektör, formel-informel sektör gibi ölçütler bakımından özelliklerini ve ayrımlarını zengin bir veri tabanına dayalı olarak sergiliyor. Bu bölümde, çalışan sınıfın nitelikleri ile ekonomik gelişme modeli arasındaki ilişkilere de dikkat çekiliyor.

Beşinci bölümde, Türkiye’de emek piyasasına ilişkin düzenlemelerin özellikleri, sendikaların durumu, ücret belirleme mekanizmaları, ücretlerdeki gelişmeler ile ücretlerin enflasyon, verimlilik ve işsizlikle ilişkisi inceleniyor. Ücret farklılıklarının formel-informel sektör ayrımı, sektörün dış ticaret yönelimi ve emek yoğunluğu gibi ölçütlerle ilişkisinin de analiz edildiği bu bölüm, kitabın en ilginç bölümlerinden birini oluşturuyor. Burada ücret farklılıklarının çalışan sınıf içinde yaratılan ayrılıklarının meşrulaştırılmasında gördüğü işlevlere de dikkat çekiliyor.

Önemli bir işsizlik ve eksik istihdam problemi bulunan Türkiye’nin işsiz ve eksik istihdam edilen nüfusunun özellikleri kitabın altıncı ve yedinci bölümünde ele alınıyor. Burada, işsiz nüfusun ve eksik istihdam kategorisinin özellikleri ayrıntılı verilerle sunuluyor. Araştırmanın sonuçlarının değerlendirildiği sekizinci ve son bölümünde ise, bir yandan Türkiye emek piyasasının esnek yapısına dikkat çekilir ve neoklasik iktisat yaklaşımının bu konudaki görüşleri eleştirilirken, diğer yandan da alternatif bir gelişme stratejisine duyulan gereksinim vurgulanıyor.

Ansal, Küçükçifçi, Onaran ve Orbay’ın ortak araştırması, hem Türkiye’nin istihdam yapısı ve çalışan sınıfın özellikleri konusunda zengin bir veri tabanına dayalı analizleriyle, hem de istihdam yapısıyla izlenen ekonomik gelişme modeli arasındaki ilişkilere dikkat çekmesiyle temel bir başvuru kaynağı oluşturuyor.

Mustafa Sönmez’in *Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü* (2001) başlıklı kitabı ise, gelir dağılımı konusunda yapılmış en önemli çalışmalardan biri. Sönmez’in araştırması, en son resmi gelir dağılımı araştırması olan DİE’nin 1994 gelir dağılımı araştırmasının oransal sonuçlarının 2000 yılı milli gelir verilerine yansıtılması yoluyla elde edilen verilere dayanıyor. Kitabın önsözünde bölüşüm sorununun yalnızca ekonomide değil, politik ve kültürel yaşamda da can alıcı önemde olduğunu vurgulayan Sönmez, bölüşüm ilişkilerini ele alırken hareket ettiği yaklaşım hakkında da ipucu vermiş oluyor.

Kitabın birinci bölümünde öncelikle neoliberal politikaların gelir dağılımında yarattığı büyük uçurum yüzdelik dilimler çerçevesinde çarpıcı bir biçimde ortaya konuyor. Sönmez, kitapta gelir dağılımındaki eşitsizliklerin kentler ve bölgeler temelindeki yansımalarına da eğiliyor. Bu bölümde, zengin bir veri tabanından üretilen kapsamlı tablolardan Sönmez’in ulaştığı en önemli sonuçlardan biri, özellikle 1994 krizinden sonra toplumsal sınıf-

ların birbirine karşı güçlerinde önemli değişimler ortaya çıktığı ve dengenin özellikle para-sermaye sahibi sınıflar lehine oluştuğu. Sönmez, alt sınıfların ise eşitsizliklerin artışı karşısında örgütlü mücadeleye girişmek yerine, ağırlıkla yoksullaşmaya karşı “telafi edici mekanizmalar” geliştirmekle yetindiğini belirtiyor.

Kitabın ikinci bölümünde ise, gelir dağılımındaki değişimler bölüşüm ilişkilerinin dayandığı sınıf ilişkileri çerçevesinde inceleniyor. Temel yaklaşım olarak Boratav’ın yukarıda ele alınan çalışmalarıyla paralellikler taşıyan bu bölümde, öncelikle toplumsal sınıfların ulusal gelirden aldığı paylar incelenip sınıflar arasındaki uçurumun artışı sergileniyor. Sönmez, daha sonra kamu harcamaları, vergiler ve KİT’ler konusundaki politikaların gelir dağılımına etkileri üzerinde duruyor. Devletin ekonomiye yönelik müdahalelerinin bölüşüm ilişkilerindeki sonuçlarının çeşitli boyutlarıyla sergilendiği bu bölümde, devlet müdahalelerinin sınıflar karşısındaki tarafsız olmayan durumuna dikkat çekiliyor.

İkinci bölümün bir başka alt başlığında ise, gelir dağılımındaki dönüşümler Türkiye’de kapitalizmin gelişme aşamaları çerçevesinde inceleniyor. Gelişme aşamalarını Korkut Boratav (1988, 1995b) ve Haldun Gülalp’ın (1983) çalışmalarına paralel biçimde belirleyen Sönmez, her bir gelişme aşamasının kendine özgü bölüşüm ilişkileri yarattığını vurguluyor ve her bir dönemi bölüşüm ilişkileri açısından inceliyor .

Mustafa Sönmez’in kitabı hem gelir dağılımı konusundaki en yeni çalışma olması, hem de zengin bir veri tabanına dayanması nedeniyle temel bir başvuru kaynağı olma özelliği taşıyor.

Burada kısaca tanıtılan bu dört kitap, Türkiye’nin sınıf ilişkilerinin ve 1980 sonrası dönemde yaşanan dönüşümlerin anlaşılabilmesi için çok yararlı bir başlangıç oluştururken, kuramsal-yöntemsel tartışmaların üzerinden yapılabileceği örnek çalışmalar olma niteliğini de taşıyor.

Kaynaklar

- Ansal, H.; Küçükçifçi, S.; Onaran, Ö., Orbay, B. Z. (2000), *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Boratav, K. (1988), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, İstanbul: Gerçek.
- Boratav, K. (1991), *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek.
- Boratav, K. (1995a), *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Boratav, K. (1995b), “İktisat Tarihi (1981-1994)”, *Bugünkü Türkiye (1980-1995)* içinde, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul: Cem.
- Gülalp, H. (1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, 2. Baskı, Ankara: Yurt.
- Sönmez, M. (2001), *Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, İstanbul: Om.